

تاریخ دریافت مقاله: ۹۷/۵/۱۶

تاریخ تصویب مقاله: ۹۷/۱۱/۶

فرا تحلیل مطالعات هوش اخلاقی

دکتر ابوالقاسم یعقوبی*، فتانه فتحی** و سروه محمدزاده***

چکیده

هوش اخلاقی با انجام درست کار و رعایت اصول اخلاقی پیوند دارد. پژوهش های متعدد ارتباط بین هوش اخلاقی را مورد بررسی قرار داده اند. با توجه به اینکه هوش اخلاقی عبارت است از توانایی تشخیص درست از غلط، انتخاب درست و در نهایت رفتار مبتنی بر اخلاق است. لذا هدف پژوهش حاضر فرا تحلیل مطالعات هوش اخلاقی بر اساس تحقیقات انجام شده در سال های ۸۸ تا ۹۴ و بررسی میزان تاثیر هوش اخلاقی با روش فرا تحلیل بوده است. با بررسی پیشینه از میان تمام پژوهش های مرتبط با هوش اخلاقی که در نشریات علمی پژوهشی چاپ شده اند، تعداد ۹ پژوهش را که از لحاظ روش شناختی مورد پذیرش بود انتخاب و فرا تحلیل روی پژوهش ها انجام گرفت. ابزار پژوهش عبارت از چک لیست فرا تحلیل بود و از روش اندازه اثر کوهن برای دستیابی به مقدار ارتباط کلی استفاده شد. یافته های پژوهش نشان داد که مقدار اندازه اثر کلی این ۹ مطالعه تحت مدل ثابت برابر با $0/326$ به دست آمد که با تبدیل متوسط d به مقدار Z در یک منحنی توزیع نرمال مطابق ملاک کوهن مقدار بالایی است. همچنین در پژوهش های انجام گرفته هوش اخلاقی با قانون مداری، مهارت های ارتباطی، رهبری تیمی، اعتماد آفرینی، مسئولیت پذیری، بهزیستی روانشناختی، نوع دوستی، خود شکوفایی و رضایت از زندگی ارتباط

* استاد گروه روانشناسی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی همدان. (نویسنده مسئول)

yaghobi41@yahoo.com

** دانشجوی دکترای روانشناسی تربیتی، دانشگاه بوعلی همدان

*** دکترای روانشناسی عمومی، دانشگاه بوعلی همدان، آموزش و پرورش کردستان، منطقه موچش

معنی دار داشته است و بیشترین همبستگی هوش اخلاقی مربوط به بهزیستی روانشناختی (۰/۴۶)، مهارت های ارتباطی (۰/۴۷) و مسئولیت پذیری (۰/۵۱) بوده است.

واژگان کلیدی: هوش اخلاقی، فرا تحلیل، اندازه اثر.

مقدمه

بسیاری از رفتارها و عملکرد های انسان ریشه در اصول و ارزش های اخلاقی دارد و از آن متأثر می شود. در نظر گرفتن اصول اخلاقی نتایج مهمی در پذیرش تفاوت ها و پی بردن به ارزش های گوناگون دارد (فلیت و هارمن^۱، ۲۰۱۳). اخلاق مجموعه آموزه هایی است که در دو مقوله ی پاسداشت زندگی و جدال با شر خلاصه می شود. کسب ارزش ها و توسعه تفکرات اخلاقی جزو وظایف بسیار مهم می باشد. اخلاق یکی از پیچیده ترین مولفه های رفتاری انسان است. والدین، مربیان و اولیای جامعه آرزو دارند که افراد با اخلاق تربیت کنند و به نظر می رسد وجود اخلاق احساس امنیت و اعتماد به نفس را در افراد ارتقاء می دهد. اخلاق به عنوان مجموعه ای از اصول که اغلب به عنوان منشوری برای راهنمایی و هدایت به کار می رود تعریف شده است. در واقع مفاهیم اخلاقی نمایانگر اشکالی از زندگی بشر است و اعتقادات و ارزش های هدایتگر افراد در تصمیماتشان را توصیف می نماید. اخلاق در لغت جمع واژه خلق و به معنای خوی هاست. از این رو دانش بررسی و ارزش گذاری بر خوی ها و رفتارهای آدمی علم اخلاق نامیده می شود (مالمیر، خان احمدی و فرهود^۲، ۲۰۱۴). اخلاق نشانگر مجموعه ای از اصول است که نشان می دهند چه چیزهایی خوب و درست و چه چیزهایی بد و نادرست هستند. اصول اخلاق و ارزشهای دینی برای تمام رفتارهای اجتماعی و عبادی، خط مشی

^۱. Flite & Harman

^۲. Malmir Khanahmadi & Farhud

تعیین کرده است، برای کار و تلاش و توسعه یافتگی در جامعه انسانی نیز تأکید مضاعفی پیدا کرده است. دامنه اخلاق را در حد رفتارهای فردی تلقی می کنند، اما رفتارهای فردی وقتی که در سطح جامعه یا نهادهای اجتماعی تسری پیدا می کند و شیوع می یابد، به نوعی به اخلاق جمعی تبدیل می شود که در فرهنگ جامعه ریشه می دواند و خود نوعی وجه غالب می یابد که جامعه را با آن میتوان شناخت (بیطرف، ۱۳۹۵). بسیاری از رفتارها و اقدام های افراد متأثر از ارزش های اخلاقی است. یک چارچوب از اصول اخلاقی برای عملکرد صحیح انسان بحث هوش اخلاقی^۱ می باشد (آراسته، ۱۳۹۲). هوش سطح کلی رفتار و کارکرد فرد و پیش بینی وضعیت و یادگیری فرد در موقعیت های مختلف است. هوش^۲ یعنی این که بتوان هر لحظه در برابر هر محرکی واکنش صحیح نشان داد. وقتی دربارهی هوش صحبت میشود، ویژگیهایی چون یادگیری سریع، محاسبات دقیق و فوری و راهحلهای جدید به ذهن خطور میکنند. هوش در معنای عام خود به توانایی تفکر، یادگیری و ظرفیت سازگاری با موقعیت جدید قلمداد شده که دارای ابعاد متفاوت عقلی، هیجانی، معنوی، فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی می باشد (فاطمی، ۱۳۸۵). در این راستا صاحب نظران حوزه تعلیم و تربیت هوش اخلاقی را برای تمام هوش ها در نظر گرفته اند و در واقع «هوش حیاتی» برای همه انسانها است. هوش اخلاقی مفهوم نوینی است، که شامل توجه به زندگی انسانی و طبیعت، رفاه اقتصادی و اجتماعی و ارتباطات آزاد و صادقانه و حقوق شهروندی است که دارای ابعاد متفاوتی در رابطه با استدلال اخلاقی می باشد (فریدونی، دهقانی، و شیخ زاده، ۱۳۹۲). افراد با توانایی هوشی بالا می توانند امور پیچیده تر و بیشتری را درک کنند و با استفاده از تجربیات خود، استدلال ها و قضاوت های سطح بالاتری را انجام دهند و در نتیجه با محیط خود بیشتر

^۱. moral intelligence

^۲. intelligence

سازگار شوند و به انجام امور خلاقانه نیز بپردازند (انجم شعاع، حسینچاری، لطیفیان و خرمایی، ۱۳۹۶).

نظریه کلبرگ (۱۹۷۰) به صورت مستقیم درباره اصول و استدلال اخلاقی مطالعاتی انجام داده است. نظریه استدلال اخلاقی کلبرگ دارای سه سطح است. ۱- سطح اخلاق پیش قراردادی؛ ۲- سطح اخلاق هم‌نواپی با نقش قرار دادی؛ ۳- سطح اخلاق مبتنی بر اصول اخلاقی خود پذیر. در سطح اول، رفتار اخلاقی افراد بر اساس اجتناب از تنبیه و کسب پاداش تبیین می‌شود، اخلاق هنوز درونی نشده است و معیارهای اخلاقی به‌طور حقیقی و واقعی وجود ندارد. در سطح دوم، احترام به قانون به خاطر هماهنگی و سازگاری با معیارهای فردی و وجدانی نیست، بلکه به‌خاطر حفظ نظم اجتماعی و هماهنگی با آن و جلوگیری از هرج و مرج است. در این دوره، هنوز نمیتوان گفت: معیارهای اخلاقی درونی شده‌اند. در این سطح هم‌نواپی فرد به دلیل پرهیز از عدم تایید، از دست دادن علاقه دیگران در جامعه و پیروی از قانون و نظم اجتماعی صورت می‌گیرد. در سطح سوم، یعنی اخلاق فوق قراردادی اخلاق مبتنی بر اصولی جهانی و برتر از قراردادهای اجتماعی است و رفتار اخلاقی دیگر به تصویب و اجازه یا جلوگیری و نهی دیگران بستگی ندارد و از قدرت گروههایی که از آن حمایت میکنند مستقل است و سرپیچی از اصول اخلاقی برای فرد احساس گناه و محکومیت به وجود می‌آورد. افرادی که به این سطح از رشد اخلاقی میرسند، هم خود را با معیارهای اجتماعی تطبیق می‌دهند و هم با آرمان‌های درونی شده خود سازگاری و هماهنگی پیدا میکنند. افراد در این سطح، در اصول فردی خود، اعتقادات اخلاقی زیادی دارند که حتی گاهی ممکن است با نظم اجتماعی مورد قبول از طرف اکثریت جامعه مخالف باشد. این سطح به عقیده کلبرگ، کاملترین مرحله رشد اخلاقی است. بر اساس اصول اخلاقی مطرح شده نیز توسط پیازه ابتدا اخلاق اجباری به وجود می‌آید که این اصول اخلاقی بازتابی از قدرت والدین است که باید از آنها بی‌چون و چرا اطاعت کرد.

در مرحله بعد کودکان از تعاملات اجتماعی اصول اخلاق تعاون را یاد می گیرند به این معنی که قواعد مطلق نیست و می توان آنها را از طریق وفاق اجتماعی تغییر داد (رایس ۱، ۱۹۲۲؛ ترجمه فروغان، ۱۳۹۲). بوربا، لنیک و کیل از جمله محققانی هستند که به طور ویژه، به هوش اخلاقی توجه کرده اند. بوربا هوش اخلاقی را در مباحث روانشناسی کودکان پژوهش کرد و لنیک و کیل به تأثیرات هوش اخلاقی و مؤلفه های آن در سطح سازمانی توجه کرده اند. از نظر روانشناسانی همچون پیازه و گلبرگ رشد اخلاقی به معنی تغییر در استدلال در امور اخلاقی و نگرش فرد نسبت به قانون شکنی و رفتار خود هنگامی که با مسائل اخلاقی مواجه می شود تعریف می شود (لنیک و کیل ۲، ۲۰۱۳). بوربا هوش اخلاقی را به ظرفیت و توانایی درک درست از خلاف، داشتن اعتقادات اخلاقی قوی و عمل به آنها و رفتار درجهت صحیح و درست تعریف میکند (بوربا ۳، ۲۰۰۵؛ ترجمه کاوسی، ۱۳۹۱). هوش اخلاقی به این حقیقت اشاره دارد که ما به صورت ذاتی اخلاقی یا غیر اخلاقی متولد نمی شویم، بلکه یاد می گیریم که چگونه خوب باشیم. یادگیری برای خوب بودن شامل ارتباطات، باز خورد، جامعه پذیری و آموزش است که هرگز پایان پذیر نیست. آن چه که ما برای انجام کارهای درست به آن نیاز داریم همان هوش اخلاقی است که با استفاده از آن به یادگیری عمل هوشمندانه و دست یابی به بهترین عمل خوب نزدیک می شویم، در هر بخش از زندگی به بهترین اطلاعات قابل دسترس می رسیم، خطرات را به حداقل می رسانیم و نسبت به پیامدهای آن خوش بین هستیم. افراد با هوش اخلاقی بالا کار درست را انجام می دهند. بنابراین هوش اخلاقی به عنوان ایجاد تمایز میان درست و غلط و بر اساس اصول جهان شمول تعریف شده است. این هوش در محیط جهانی امروز در کنار انواع دیگر هوش ها انسان را

¹.Rice

².Lennick& Kiel

³. Borba

در جهت کارهای ارزشمند هدایت می‌کند. هوش اخلاقی مشروط به عوامل جمعیت شناختی چون جنسیت، نژاد، ملیت یا فعالیت مذهب نیست. این نوع هوش نشان دهنده ی ظرفیت ذهنی انسان برای تعیین اینکه چگونه اصول جهان شمول انسانی را به ارزش ها، اهداف و اقدامات خود مرتبط نماید، می باشد (لنگلوئیس و لاپوینت ۱، ۲۰۱۴). از نظر بوربا (۲۰۰۵) هوش اخلاقی شامل هفت فضیلت همدلی^۲، وجدان^۳، خویشتن داری^۴، احترام^۵، مهربانی^۶، بردباری^۷ و انصاف^۸ می باشد. از نظر بوربا اساس و پایه هوش اخلاقی اصلی هوش اخلاقی را در ابتدا سه فضیلت همدلی، وجدان و خویشتنداری تشکیل می دهند. همچنین از دیدگاه لئیک و کیل (۲۰۰۵) هوش اخلاقی دربرگیرنده چهار بعد اصلی شامل درستکاری^۹، مسئولیت پذیری^{۱۰}، بخشش^{۱۱} و دلسوزی^{۱۲} و دارای ده زیر مجموعه شامل انسجام، صداقت، شجاعت، رازداری، انجام تعهدات فردی، خودکنترلی و خود محورسازی، کمک به دیگران، مراقبت از دیگران، درک احساسات دیگران و درک نیازهای روحی خود می باشد.

درستکاری: یعنی ایجاد هماهنگی بین آنچه که به آن معتقدیم و آنچه که به آن عمل می‌کنیم، یعنی انجام آنچه که می‌دانیم درست است و گفتن حرف راست در تمام زمان ها. مسئولیت پذیری: کسی که هوش اخلاقی بالایی دارد، مسئولیت اعمال خود و پیامدهای آن اعمال همچین اشتباهات و شکست های خود را نیز می پذیرد.

¹.Langlois&Lapointe,

². Empathy

³. conscience

⁴. Restraint

⁵. respect

⁶.kindness

⁷. tolerance

⁸. equitable

⁹. Integrity

¹⁰. responsibility

¹¹. forgiveness

¹². compassion

دلسوزی: توجه به دیگران که دارای تاثیر متقابل است. اگر نسبت به دیگران مهربان و دلسوز باشیم، آنان نیز موقع نیاز با ما همدردی می کنند.

بخشش: آگاهی از عیوب و اشتباهات خود و دیگران و بخشیدن خود و دیگران (لنیک و کیل، ۲۰۰۵). انسان به صورت ذاتی اخلاقی یا غیر اخلاقی متولد نمی شود. انسان می تواند یاد بگیرد که چگونه خوب باشد و تا آخر عمر خوب بماند. برای انجام کارهای درست فرد نیازمند هوش اخلاقی است که با استفاده از آن یاد بگیرد عمل هوشمندانه و دستیابی به بهترین عمل خوب دست پیدا کند. هوش اخلاقی در طول زندگی افراد و همچنین در روند افراد تغییر می کند. با توجه به اینکه هوش اخلاقی بر پایه اصول، ارزش‌ها و باورهای فرد استوار می باشد، هر چه ارزش‌ها و باورهای افراد پخته تر می شود هوش اخلاقی نیز افزایش خواهد یافت. از نظر بوربا (۲۰۰۵) مبنی بر این که رشد اخلاقی یک فرایند در حال پیشرفت در زندگی افراد است، با گذشت زمان و پیشرفت افراد هوش اخلاقی در آنها نیز افزایش می یابد (لنیک و کیل، ۲۰۱۳). کسانی که هوش اخلاقی بالایی دارند، ظرفیت و توانایی درک مسائل خوب از مسائل بد را دارا هستند و این ظرفیت در یک فرایند به ارزش‌ها و اخلاقیات تبدیل می شود و گستره فراشناختی یا فرا عملی است که واکنش شناخت‌ها، نگرش‌ها و فعالیت‌های اخلاقی را فقط در چارچوب نظام‌های ارزشی فرد امکان پذیر می سازد و فرد قادر می باشد مسئولیت انتخاب‌ها و فعالیت‌ها را از نظر اخلاقی بر عهده گیرد. هوش اخلاقی گفتن حقیقت را در تمام زمان‌ها به ما یاد می دهد. فردی که هوش اخلاقی بالایی دارد مسئولیت‌ها، عواقب، اشتباهات و شکست‌ها را می پذیرد و با مهربانی نسبت به دیگران تعامل دو جانبه برقرار می کند و در زمانی که لازم می باشد از قدرت بخشش اشتباهات خود و دیگران برخوردار می باشد (حسینی پور

و رنج دوست ۱، (۲۰۱۳). در نهایت با توجه به مطالب گفته شده هوش اخلاقی و ارزش‌های اخلاقی را می‌توان مجموعه قواعدی دانست که رفتار انسان را در زندگی شخصی و همچنین تمام حیطه‌های زندگی اجتماعی هدایت می‌کند.

در حوزه هوش اخلاقی با اینکه پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است، و با توجه به اینکه پرداختن به مولفه‌های هوش اخلاقی در سطوح مختلف زندگی فردی و اجتماعی ضرورتی انکار ناپذیر است و کیفیت ابعاد هوش اخلاقی می‌تواند به عنوان سازه اساسی و تاثیر گذار در تقویت جامعه سالم و اخلاقی تاثیر گذار باشد، در این مقاله ضمن معرفی هوش اخلاقی، هدف یکدست کردن پژوهش‌ها و فرا تحلیلی است، که به بررسی هوش اخلاقی پرداخته شده باشد.

در نتیجه سوال اصلی پژوهش نیز در همین جهت شکل می‌گیرد. در خصوص موضوع این پژوهش نیز باید گفت از طرفی به دلیل تعدد و تنوع اهداف، جامعه آماری، نمونه‌ها، مقاطع بررسی شده و طرح پژوهش‌ها نتایج به دست آمده از پژوهش‌های هوش اخلاقی پراکنده مبهم، نارسا و متناقض اند. بنابراین استفاده از روش فرا تحلیل برای بهره‌گیری از پژوهش‌های انجام شده پیشین در زمینه هوش اخلاقی و یکدست کردن آن‌ها و دستیابی به نتیجه دقیق و منسجم کاری ضروری به نظر می‌رسد.

در این مطالعه نتایج به دست آمده از مطالعات در زمینه پژوهش روی هوش اخلاقی در کودکان، هوش اخلاقی دانش آموزان، هوش اخلاقی مدیران، هوش اخلاقی سالمندان، هوش اخلاقی اعضای هیات علمی و کارکنان، هوش اخلاقی در پرستاران و هوش اخلاقی در دانشجویان خلاصه شده است.

¹.Hosseiniipur&Ranjdoste

هوش اخلاقی کودکان^۱: از جمله موارد مهم و اثرگذار در تربیت کودک تربیت هوش اخلاقی او است. هوش اخلاقی در کنار هوش عقلانی می تواند ژرفای توانمندی های فکری و عاطفی کودک در ابعاد زندگی وی را نمایان ساخته و نیک اندیشی و نیک خویی را در او پدید آورد. پژوهش علی اکبری، علی پور و درنجفی شیرازی (۱۳۹۳) با عنوان اثر بخشی قصه گویی بر مولفه های هوش اخلاقی کودکان حاکی از این بود که می توان از قصه گویی به عنوان یک روش آموزشی غیر مستقیم و متناسب با دنیای کودکی به صورت آزاد با روش های از پیش تعیین شده با توجه به آموزه های خاص و هدفمند اخلاقی بهره گرفت. نتایج پژوهش نیز نشان از این داشت، که ایجاد ظرفیت های هوش اخلاقی می تواند بر تمام جنبه های زندگی کودکان و نیز کیفیت روابط، خلاقیت و نقش های آنها در اجتماعات محلی و جامعه تاثیر گذار باشد.

هوش اخلاقی دانش آموزان^۲: دانش آموزان نیروی فعال جامعه محسوب می شوند و از آنجا که سرنوشت آینده کشور در دست آنان خواهد بود، بنابراین لازم است این افراد مسئول و متعهد تربیت شوند، تا جامعه را به سوی اهداف متعالی هدایت نمایند. در زمینه هوش اخلاقی در دانش آموزان نتایج پژوهش فرامرزی، جهانیان، زربخش، صالحی و پاشا^۳(۲۰۱۴) با عنوان رابطه هوش اخلاقی و سبک های هویت با سلامت روان حاکی از این بود که بین خرده تمام خرده مقیاس های هوش اخلاقی با سلامت روان همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین نتایج نشان از این داشت که آموزش هوش اخلاقی پیش بینی کننده سلامت روان در دانش آموزان است.

^۱.Children's moral intelligence

^۲.Moral Intelligence of students

^۳.Faramarzi1 JahanianZarbakhsh

Salehi, & Pasha

هوش اخلاقی مدیران^۱: سازمان ها در دنیای پویا و پرمخاطره ی امروزی برای اینکه بتوانند بقای خودش را تحکیم بخشند باید مدیران و کارکنان خود را ملزم به رعایت اصول اخلاقی و فراگیری هوش اخلاقی نماید. مدیران با داشتن هوش اخلاقی بالا می توانند با سالم سازی و بهینه کردن عملکرد امروز سازمان ها موقعیت و جایگاه آن را در بازار رقابتی فردا تضمین کنند. در زمینه هوش اخلاقی مدیران نتایج پژوهش عطااللهی، ربیعی و امینی^۲ (۲۰۱۵) با عنوان هوش اخلاقی با سرمایه اجتماعی در مدیران نشان دهنده این مطلب بود که بین هوش اخلاقی و سرمایه اجتماعی در سازمان رابطه معنی دار و مستقیم وجود دارد. نتایج حاکی از این بود یکی از عوامل موثر بر افزایش سرمایه اجتماعی هوش اخلاقی می باشد. همچنین نتایج نشان داد هوش اخلاقی در تمام اجزاء ایجاد سرمایه اجتماعی تاثیر گذار می باشد.

هوش اخلاقی سالمندان^۳: بازنگری در معنی زندگی و ارزش تصمیماتی که سالهای قبل به سادگی و راحتی از کنار آن می گذشتند و بالاخره تامل راجع به اینکه چگونه انسانی هستند یا عمر خود را چگونه می گذرانند، در دوران سالمندی اهمیت خاصی پیدا می کند. یکی از اصول هفتگانه هوش اخلاقی به نقل از بوربا (۲۰۰۵) مسئولیت پذیری می باشد، که سالمندی اصولا همراه با مسئولیت پذیری است. پس نیاز به تحسین و رضایت خاطر از ساختار زندگی نیز در آن احساس می شود. افراد در این دوران تمایل دارند تا وقتی زمان باقی است به ارزیابی امور خود بیشتر بپردازند. اخلاقیات در این دوران ارزش مضاعفی پیدا کرده و تمایل به امور باقی و معنوی افزایش می یابد، و به دلیل تضادهای ایجاد شده در باطن افراد این زمان دوره بحران نامیده می شود. در زمینه هوش اخلاقی سالمندان نتایج پژوهش امامی، مولوی و کلاتتری (۱۳۹۳) با عنوان اثر هوش اخلاقی بر

¹.Moral Intelligence of Managers

².Ataallahi.Rabiee.&Amini

³.Moral Intelligence elderly

خود شکوفایی و رضایت از زندگی در سالمندان حاکی از این بود که بین خودشکوفایی و رضایت از زندگی در سالمندان با هوش اخلاقی رابطه معناداری وجود دارد. نتایج نشان از این داشت اخلاقیات در سالمندان باعث احساس معنای بیشتر در زندگی فرد سالمند شده و به تبع آن رضایت از زندگی فرد افزایش پیدا می کند.

هوش اخلاقی اعضای هیات علمی^۱: دانشگاه از جمله مهم ترین مجموعه های انسانی در هر جامعه است. هر چند مهم ترین وظیفه ی آموزش عالی آموزش دانش و مهارت در سطح پیشرفته و حرفه ای است، اما علاوه بر وظیفه انتقال دانش و مهارت، وظایف دیگری که دارای ارزش های اجتماعی هستن نیز جزء وظایف دانشگاه ذکر شده. انتقال و ترویج ارزش های اخلاقی و فرهنگی، شکوفا کردن توانایی های فردی و اجتماعی و به طور کلی دانشجویان مراحل جامعه پذیری و ورود به جامعه را از طریق تجربیات خود در نظام های رسمی و غیر رسمی آموزشی و اجتماعی از دانشگاه کسب می کنند. اساتید دانشگاه به عنوان عامل اجتماعی سازی تاثیر شدیدی بر توسعه ذهنی و اخلاقی دانشجویان دارند. در زمینه هوش اخلاقی در اعضای هیات علمی پژوهش مارسیا، ساریو، لینا، ویرجیلیو^۲ (۲۰۱۵) با عنوان خود ادراکی هوش اخلاقی نشان از این داشت که صداقت، احترام و خویشتن داری اصول ضروری در رابطه با آموزش می باشند. در این پژوهش به هوش اخلاقی به عنوان یک فرصت برای توسعه ارزش های اخلاقی در دانشجویان فردا تاکید اساسی شده است.

هوش اخلاقی در پرستاران^۳: پرستاران نقش محوری در ارائه مراقبت های بهداشتی در همه کشورها دارد. عوامل معنوی و اخلاقی به خصوص در حرفه ی پرستاری نقش بسزایی در کاهش مشکلات روانشناختی دارد. در واقع در میان حرفه ها مختلف پرستاری

^۱.Moral Intelligence Staff

^۲. Marissa SarioLina&Virgilio

^۳.Moral Intelligence nurses

می تواند نمود واضحی از عملکرد اخلاقی باشد. هدف نهایی حرفه پرستاری تامین و بهبودی انسان ها است و تحقق این امر تنها از طریق مراقبت های علمی و اخلاقی و ارتباط صحیح با بیمار امکان پذیر است. پژوهش ستوده، شاکری نیا، خیراتی، درگاهی و قاسمی (۱۳۹۵) با عنوان رابطه هوش اخلاقی با بهزیستی روانشناختی در پرستاران نشان دهنده این بود که بین هوش اخلاقی با بهزیستی روانشناختی ارتباط مثبت و معنی دار وجود دارد. همچنین نتایج نشان داد که هوش اخلاقی می تواند ۲۶ درصد از واریانس بهزیستی روانشناختی را به طور معنی داری پیش بینی می کند. بنابراین با توجه به نتایج ارتباط مثبت بین هوش اخلاقی و بهزیستی روانشناختی پرستاران پیشنهاد شده است، که در برنامه های مبتنی بر ارتقای سلامت روان پرستاران به هوش اخلاقی توجه ویژه شود.

هوش اخلاقی در دانشگاه ها: دانشگاه ها همواره با چالش های اخلاقی مواجه هستند. با توجه به روند جهانی شدن علم نیاز به زبان مشترک در بیان اخلاقیات آن هم در معیار جهان شمولی بیش از پیش احساس می شود. گسترش سریع فناوری اطلاعات زمینه بروز رفتارهای اخلاقی را بیش از گذشته در مراکز دانشگاهی مهیا کرده است. شکوفایی و توانمندی های اخلاقی در دانشجویان بستر رشد همه جانبه شخصیتی، عاطفی، رفتاری و فکری آنها را حاصل می کند. در زمینه هوش اخلاقی پژوهش خالقی و چناری (۱۳۹۴) با عنوان رابطه هوش اخلاقی با نوع دوستی نشان از این داشت که دانشجویان در ابعاد دلسوزی، وفای به عهد، اهمیت داده به دیگران و توانایی در بخشش اشتباهات دیگران وضعیت خیلی خوب داشته اند. همچنین نتایج نشان داد که بین بیشتر مولفه های هوش اخلاقی با نوع دوستی رابطه معنادار وجود دارد. در نهایت با توجه به نتایج پژوهش این نتیجه گیری به دست آمد که هوش اخلاقی اکتسابی است و آموزش هایی که منجر به رشد هوش اخلاقی می شود، می تواند موجب افزایش نوع دوستی در افراد شود.

¹.Moral intelligence in students

روش شناسی پژوهش

در این تحقیق با توجه به هدف پژوهش از روش فرا تحلیل استفاده شده است. جامعه آماری در این پژوهش عبارت بود از تمام پژوهش های چاپ شده در رابطه با هوش اخلاقی در مجلات علمی پژوهشی داخلی که حجم نمونه مناسبی داشته، از لحاظ روش شناسی (فرضیه سازی، روش تحقیق، جامعه، حجم نمونه و روش نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، روایی و پایایی ابزار اندازه گیری، فرضیه های آماری، روش تحلیل آماری و صحیح بودن محاسبات آماری) شرایط لازم را داشته اند. در این پژوهش از ۹ مقاله که ملاک های ورودی به پژوهش را داشته اند استفاده شده است. منابع جستجو در پژوهش حاضر عبارت بودند از مجلات علمی - پژوهشی در حوزه روانشناسی و علوم تربیتی (مجلات، فصلنامه دانش انتظامی، فراسوی مدیریت، فصلنامه علوم تربیتی، اخلاق در علوم و فناوری، فصلنامه توسعه اجتماعی-فرهنگی، مدیریت سلامت، اخلاق و تاریخ پزشکی، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی) بانک منابع اطلاعاتی جهاد دانشگاهی و مرکز اسناد ایران. در روش، فرا تحلیل پژوهشگر نتایج تحقیقات مختلف و متعدد را با هم ترکیب کرده و نتایج جدید و منسجم را با استفاده از روش های نیرومند آماری استخراج میکند. در تحقیق فراتحلیل، محقق با ثبت ویژگیها و یافته های تودهای از تحقیقات در قالب مفاهیم کمی، آنها را آماده استفاده از روش های نیرومند آماری میکند (دلاور، ۱۳۸۴). در روش فرا تحلیل می توان با تجزیه و تحلیل درست متون گذشته به نتیجه گیری هایی ملموس دست یافت. هدف روش فراتحلیل ترکیب تحقیقات گذشته و یکدست کردن آن با استفاده از روش های آماری است. با این شیوه میتوان بهراحتی تحقیقات انجام شده را، ولو با تفاوت های بسیار، با هم مقایسه کرد و از میان نتایج پراکنده و ناهماهنگ پژوهشها، دقیقترین و منطقیترین نتیجه را به دست آورد. فراتحلیل، تحلیل تحلیل هاست. تحلیل آماری مجموعه بزرگی از نتایج مطالعات منفرد با هدف یکی کردن و ادغام یافته هاست. مشاهدات فراتحلیل گر، میانگین ها،

انحراف استانداردها و نتایج آزمون‌های آماری است. تحلیل داده‌های خام تحلیل اولیه یا ثانویه است نه فراتحلیل (کولیک و کولیک، ۱۹۸۸). در فراتحلیل، ابتدا موضوع انتخاب می‌شود. سپس مسئله فرموله شده و مطالعاتی جمع آوری میشوند که با موضوع مرتبط بوده و همگی فرضیه یکسانی را بررسی کرده اند. مشخصه های مطالعات کدگذاری و استخراج شده، آمارها و میانگین و سایر داده‌های آماری به اندازه اثر تبدیل میشود. در نهایت، اندازه اثرها با هم ترکیب شده و اندازه اثرهای ترکیب شده، تفسیر می‌شود. به بیانی روشن تر و دقیق تر در فراتحلیل اصل اساسی عبارتست از محاسبه اندازه اثر برای تحقیقات مجزا و برگرداندن آن ها به یک ماتریس مشترک (عمومی) و آن گاه ترکیب آن ها برای دستیابی به میانگین و متوسط تاثیر. روش به کار گرفته شده در این فرا تحلیل ترکیب اندازه های اثر جهت بررسی میزان یا درجه حضور متغیر مورد بررسی، ضرایب همبستگی یا مشخصه آماری کوهن است که توسط نرم افزار CMA و meta53 اجرا شد.

چک لیست فراتحلیل: این ابزار که توسط پژوهشگر تدوین شد برای انتخاب پایان نامه ها، طرح های تحقیقاتی و پژوهشی دارای ملاک های درون گنجی و استخراج اطلاعات لازم از محتوای آن ها برای انجام فراتحلیل استفاده شد. این چک لیست شامل مولفه های زیر بود. توان پژوهش های انجام شده درباره ی رابطه ی هوش اخلاقی با سایر متغیرها، مشخصات کامل مجریان، سال و محل اجرای پژوهش، فرضیه های پژوهش، ابزارها و روایی و پایایی ابزارهای جمع آوری اطلاعات، جامعه آماری، حجم نمونه و سطح معناداری آزمون های به کار گرفته شده در پژوهش. برای انجام فراتحلیل فقط پژوهش هایی انتخاب شدند که روایی و پایایی آن ها محرز شده بود. البته در تمام پژوهش ها فقط رابطه متغیر هوش اخلاقی با یک یا چند متغیر بررسی نشده بود، رابطه بین

¹.Kulik&Kulik

سایر متغیرها هم محاسبه شده بود که تنها نمرات مربوط به رابطه هوش اخلاقی و دیگر متغیرها مورد استفاده قرار گرفت.

اندازه اثر

اندازه اثر شاخصی است کمی که نتایج و یافته های آماری مطالعات در قالب آن خلاصه و یکدست می شود. اندازه اثر عنصری کلیدی در فراتحلیل بوده و در واقع، فراتحلیل را ممکن می کند. هدف استفاده از اندازه اثر، یک شکل کردن یافته های آماری گوناگون مطالعات در شاخصی عددی و اندازه های مشترک است تا امکان مقایسه و ترکیب نتایج آماری مطالعات فراهم شود. اندازه اثر بزرگی رابطه در جمعیت یا میزان انحراف از فرض صفر است (رزنتال و رزنوال، ۱۹۹۷). اندازه اثر ترکیبی در مطالعات همبستگی روشی رایج و موثر است، چرا که محاسبه متوسط همبستگی بین دو متغیری که پرسش یا فرضیه واحدی را در بین پژوهش های مورد بررسی آزمون می کند مهمترین شاخص ترکیب نتایج به شمار می آید (هومن، ۱۳۹۲). گذشته از موارد گفته شده قادر به تبیین روابط و نتایج کوچک نیز می باشد.

برآورد کلی اندازه اثر برای هوش اخلاقی به تفکیک فرضیات مشابه در چه فاصله

اطمینانی تغییر می کند؟

آیا آماره مذکور به لحاظ آماری معنادار است؟

¹.Rosenthal & Rosnow

یافته ها

جدول ۱. مشخصات تحقیقات انجام شده برای فرا تحلیل

ردیف	سال	محل نشر	عنوان	پژوهشگر	ابزار	نتایج پژوهش ها	تعداد نمونه	معناداری	اندازه اثر
۱	۱۳۹۲	فصلنامه دانش انتظامی	بررسی رابطه بین هوش هیجانی، هوش اخلاقی و قانون مداری دانش آموزان شهر کرد	مرتضایی و همکاران	پرسشنامه هوش هیجانی، هوش اخلاقی و پرسشنامه قانون مداری	نتایج نشان داد که بین قانون مداری و هوش اخلاقی رابطه معنی دار وجود دارد. و بیشترین تبیین در قانون مداری مربوط به هوش اخلاقی است.	۲۰۰	۰/۰۰۱	۰/۳۳
۲	۱۳۹۱	فرا سوی مدیریت	تأثیر هوش اخلاقی مدیران بر مهارت های ارتباطی آنان در سازمان تامین اجتماعی	اسکندری و همکاران	هوش اخلاقی لیتک و کیل مهارت ارتباطی بارتون جی.ای	نتایج نشان داد که هوش اخلاقی مدیران با مهارت های ارتباطی آنان رابطه معنی دار و مستقیم دارد.	۲۴۹	۰/۰۰۰	۰/۴۷
۳	۱۳۹۱	فصلنامه علوم تربیتی	رابطه مولفه های هوش اخلاقی و رهبری تیمی مدیران گروه های آموزشی	محمودی و همکاران	هوش اخلاقی لیتک و کیل (۲۰۰۵) رهبری تیمی کیم (۲۰۰۳)	نتایج برخوردار از این بود بین تک مولفه های هوش اخلاقی با رهبری تیمی رابطه معنی دار وجود دارد.	۱۳۰	۰/۰۰۶	۰/۲۹
۴	۱۳۹۱	اخلاق در علوم و فناوری	رابطه هوش اخلاقی با میزان اعتماد آفرینی مدیران	اسماعیلی طرزی و همکاران	پرسشنامه هوش اخلاقی، اعتماد آفرینی مدیران	نتایج نشان دهنده این بود که بین دو متغیر هوش اخلاقی و اعتماد آفرینی مدیران رابطه معنادار وجود دارد. نتایج همچنین نشان داد بین هوش اخلاقی مدیران با اعتماد راسخ، فراگیر، پایدار و متقابل رابطه معنادار وجود دارد.	۱۹۰	۰/۰۰۳	۰/۳۷
۵	۱۳۹۴	فصلنامه توسعه اجتماعی - فرهنگی	تحلیل روابط ساده و چندگانه بین هوش اخلاقی و سرمایه اجتماعی با میزان مسئولیت پذیری	رحیمی و محمدیان	پرسشنامه هوش اخلاقی لیتک و کیل، سرمایه اجتماعی ناهایت و گوشال (۱۹۹۸) و پرسشنامه مسئولیت پذیری	نتایج حاکی از این بود که بین مولفه های هوش اخلاقی و با مسئولیت پذیری رابطه مثبت و معنادار وجود دارد.	۲۵۸	۰/۰۰۰	۰/۵۱
۶	۱۳۸۸	مدیریت سلامت	رابطه بین هوش اخلاقی و رهبری تیمی در مدیران آموزشی و غیر آموزشی از دیدگاه هیات علمی	سیادت و همکاران	هوش اخلاقی لیتک و کیل و رهبری تیمی کیم (۲۰۰۳)	نتایج حاکی از این بود که بین مولفه های هوش اخلاقی با رهبری تیمی رابطه معنی دار وجود دارد.	۱۴۴ عضو هیات علمی و ۱۰۹ مدیر	۰/۰۵	۰/۲۱
۷	۱۳۹۵	اخلاق و تاریخ پزشکی	رابطه بین هوش معنوی و هوش اخلاقی با بهزیستی روانشناختی	ستوده و همکاران	پرسشنامه هوش اخلاقی، پرسشنامه هوش معنوی کینگ و بهزیستی روانشناختی ریف	نتایج نشان داد که بین هوش اخلاقی با بهزیستی روانشناختی ارتباط مثبت و معنی دار وجود دارد.	۱۲۸	۰/۰۱	۰/۴۶
۸	۱۳۹۴	اخلاق در علوم و فناوری	رابطه هوش اخلاقی با نوع دوستی	خالقی و چناری	پرسشنامه هوش اخلاقی و پرسشنامه نوع دوستی	نتایج نشان داد که بین بیشتر مولفه های هوش اخلاقی با نوع دوستی رابطه معنی دار وجود داشت.	۱۹۶	۰/۰۰۲	۰/۱۵
۹	۱۳۹۳	دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی	تحلیل مسیر هوش معنوی و هوش اخلاقی بر خودشکوفایی و رضایت از زندگی در سالمندان	امامی و همکاران	پرسشنامه هوش اخلاقی کینگ، خود شکوفایی مزلو (۱۹۷۷)، رضایت از زندگی سالمندان نیوگارتن و هوایرست (۱۹۹۸) و هوش معنوی کینگ (۲۰۰۸)	نتایج برخوردار از این مطلب بود که اثر هوش اخلاقی بر خودشکوفایی و رضایت از زندگی معنادار است و بیشترین میزان همبستگی بین هوش اخلاقی و رضایت از زندگی بود.	۱۰۰	۰/۰۰۱	۰/۲۳

جدول ۲. اندازه‌هاثر حاصل از همبستگی بین هوش اخلاقی و متغیرهای مورد پژوهش

شماره پژوهش	اندازه اثر	Z	Zr
۱	۰/۳۳	۵/۶۲	۰/۳۱۲
۲	۰/۳۷	۷/۱۳	۰/۳۷۳
۳	۰/۲۹	۴/۵۹	۰/۳۴۱
۴	۰/۳۷	۹/۳۲	۰/۳۳۸
۵	۰/۵۱	۸/۷۱	۰/۹۴۳
۶	۰/۲۱	۴/۴۰	۰/۲۲۳
۷	۰/۴۶	۸/۶۹	۰/۴۳۰
۸	۰/۱۵	۲/۴۵	۰/۱۵۴
۹	۰/۲۳	۳/۱۷	۰/۲۰

جدول ۳. فراتحلیل رابطه هوش اخلاقی و متغیرهای مورد پژوهش

کل N	میانگین N	برآورد نقطه ای	حد پایین	حد بالا	میانگین وزنی اندازه اثرها	Z	Zr	P
۱۷۰۴	۱۸۹/۳۳	۰/۳۲۱	۰/۲۰۴	۰/۴۳۳	۰/۳۲۶	۱۸/۳۳	۰/۳۷۶	۰/۰۰۶

بحث و نتیجه گیری

هدف این پژوهش تعیین اندازه اثر مطالعات هوش اخلاقی بود. برای این منظور اطلاعات مورد نیاز ۱۰ مطالعه در کاربرگ فراتحلیل ثبت شد. داده ها با استفاده از نرم افزار CMA-2 و meta53 تحلیل شدند. در تمام تحقیقات موجود در نمونه در حوزه هوش اخلاقی با توجه به مدل ثابت اندازه اثر محاسبه شد که بعد از ترکیب مطالعات مقدار اندازه اثر کلی این ۹ مطالعه تحت مدل ثابت برابر با ۰/۳۲۶ به دست آمد که با اطمینان

در فاصله ۰/۲۰۴ تا ۰/۴۳۴ قرار دارد. این مقدار اندازه اثر طبق تفسیر ملاک کوهن مقدار بالایی است. مقدار Z مربوط به این اندازه اثر برابر با ۱۸/۳۳ می باشد که با احتمال کمتر از ($P < ۰/۰۰۶$) معنی دار است. بنابراین می توان نتیجه گیری کرد که نتایج به دست آمده از ترکیب این ۹ مطالعه دارای اندازه اثر معناداری می باشند. از میان ۹ پژوهش انجام شده بیشترین اندازه اثر محاسبه شده مربوط به پژوهش شماره ۵ است که دارای اندازه اثر ۰/۵۱ می باشد. در پژوهش های انجام گرفته هوش اخلاقی با قانون مداری، مهارت های ارتباطی، رهبری تیمی، اعتماد آفرینی، مسئولیت پذیری، بهزیستی روانشناختی، نوع دوستی، خود شکوفایی و رضایت از زندگی ارتباط معنی دار داشته است و بیشترین همبستگی ها مربوط به بهزیستی روانشناختی (۰/۴۶)، مهارت های ارتباطی (۰/۴۷) و مسئولیت پذیری (۰/۵۱) است. با توجه به مطالعات منتشر شده در حوزه هوش اخلاقی، بیشتر پژوهش ها به رابطه هوش اخلاقی و مؤلفه های آن و تحقیقات زمینه یابی و همبستگی پرداختند. به علاوه از تحقیقات مرور شده در زمینه هوش اخلاق با روش کیفی مطالعه ایصورت نگرفته است، و طرحهای آزمایشی که در آن هوش اخلاقی متغیر مستقل باشد، بسیار کم است؛ از این رو پیشنهاد میشود که با تدوین بسته های آموزشی هوش اخلاقی، اثربخشی آن در متغیرهای دیگر بررسی شود. پیشنهاد می شود با هدف تبیین ساز و کار هوش اخلاقی و مولفه های آن در تعامل با متغیرهایی همچون بخشش؛ بهزیستی روانشناختی افراد، اعتماد آفرینی در افراد، تعهد در افراد، سبک های مدیریت مدیران پژوهش هایی صورت پذیرد. بدین صورت که در پژوهش های اثربخشی با بسته آموزشی هوش اخلاقی تاثیر آن را بر متغیرهایی همچون بهزیستی، شادکامی، اعتماد آفرینی در افراد و سبک های مدیریتی بررسی شود. آموزش هوش اخلاقی در هر فردی باعث موجب افزایش تعهد و مسئولیت پذیری بیشتر و به بهبود کارایی فردی و گروهی افراد در تمام امور زندگی می انجامد.

با توجه به یافته های پژوهش حاضر به نظر می رسد که هوش اخلاقی در محیط جهانی مدرن می تواند به مثابه نوعی جهت یاب برای اقدامات عمل می کند. هوش اخلاقی نه تنها چارچوبی قوی و قابل دفاع برای فعالیت انسان فراهم می آورد، بلکه کاربردهای فراوانی در دنیای حقیقی دارد. در واقع این هوش همه ی انواع دیگر هوش انسان را در جهت انجام کارهای ارزشمند هدایت می کند (بهشتی فر، اسماعیلی و نکویی مقدم، ۲۰۱۱). زمانی که افراد در تعاملات روزمره خود اصول اخلاقی را در نظر می گیرند و به عنوان معیاری در روابط خود به آن رجوع می کنند و سعی در کسب رضایت اطرافیان دارند، مانند محافظی در برابر مشکلات می باشند. این افراد کارآمد هستند و عادات فکری خود را در اختیار دارند که موجب می گردد مولد و کارا باشند. افراد اخلاق گرا دارای تعهد به ایده ال های اخلاقی و ظرفیت مناسب برای یادگیری از دیگران هستند. آنها در پیگیری اهداف اخلاقی صادق اند و موشکافانه عمل می کنند و اشتیاق زیادی در به خطر انداختن منافع شخصی خود برای تحقق اهداف اخلاقی دارند (امامی، مولوی و کلاتری، ۱۳۹۳). هوش اخلاقی یک مهارت مهم برای هر فردی است، و فرد را به انجام کارهای ارزشمند هدایت می کند. هوش اخلاقی بر معنای زندگی، انگیزه، دیدگاه و ارزش های هر فرد تاثیر دارد. فرد اخلاقی به کرامت انسان ها احترام می گذارد، نگران رفاه دیگران است، علاقه های شخصی خود را با مسئولیت های اجتماعی یکپارچه می کند، در انتخاب های خود اخلاق را مدنظر قرار داده و به دنبال آرامش برای همه است (رضاپور میرصالح، خردمند و شاهدی، ۱۳۹۶). هوش اخلاقی می تواند چارچوبی برای عملکرد صحیح انسان ها فراهم آورده و به عنوان یک عامل پیش بینی کننده ی رفتارشان محسوب شود. بسیاری از رفتارها و عملکرد های انسان ریشه در اصول و ارزش های اخلاقی دارد و از آن متاثر می شود. هوش اخلاقی با رفتارهایی که افراد از خود نشان می دهند رابطه‌ی

¹.BeheshtifarEsmaili&NekoieMoghadam

مستقیم دارد و نظامی از اصول و قواعد ایجاد می کند که انسان ها را در تصمیم گیری درباره ی آن چه درست و نادرست است، راهنمایی می کند (محمدی، نخعی، برهانی و روشن زاده، ۱۳۹۲). علی رغم اهمیت هوش اخلاقی در خیلی از موارد توجه به این هوش در زندگی مورد غفلت قرار می گیرد لذا با استناد به این توضیحات همیشه لازم هست، در مورد هوش اخلاقی به پژوهش هایی زیادی بپردازیم.

از جمله محدودیت های پژوهش حاضر تعداد اندک پژوهش های چاپ و انتشار یافته درباره متغیرهای مورد پژوهش است. از امتیازهای چنین فراتحلیل هایی این است که چون شکاف های موجود میان پیشینه موضوعهای پژوهشی را بیان می کند، محقق را متوجه می کند که زمینه پژوهش های بعدی بهتر است چه چیزی باشد فراهم کردن یک پیشینه پژوهشی جامع و دقیقاً مردشواراست. هر ساله در مجلات مختلف مقالات بسیاری چاپ می شود، پایان نامه های تحصیلی نیز روز به روز گسترده تر می شوند. یافته های پایان نامه ها در چکیده آنها ارائه نمی شود و معمولاً دستیابی به یافته های آنها تنها با مراجعه حضوری به آن دانشگاه و با مراحل اداری و قانونی ممکن است. در نهایت باید در نظر داشت که لازمه انجام فراتحلیل های بیشتر در زمینه های مختلف ضروری است؛ از محدودیت های انجام چنین فراتحلیل هایی، دسترسی به منابع و پژوهش هایی است که در حیطه ای مشخص انجام و منتشر شده اند. لذا مناسب است، تا از تکرار موضوعهای مختلف استقبال شود تا نمونه های بیشتر از جامعه مورد نظر بررسی شوند؛ همچنین به ندرت پیش می آید که همه مطالعاتی که به فراتحلیل وار دو با آن تلفیق می شوند، همه شاخص های لازم برای تحلیل ها را گزارش کرده باشند و این جزء محدودیت های اساسی در انجام فراتحلیل است.

منابع

- ۱- اسکندری، غلامرضا، اسکندری، مریم، بیک زاده، جعفر و کردیچه، شیما (۱۳۹۱). تاثیر هوش اخلاقی مدیران بر مهارت های ارتباطی آنان در سازمان تامین اجتماعی. نشریه مدیریت و بهره وری. ۶(۲۱)، ۱۲۸-۱۰۵.
- ۲- اسماعیلی طرزی، زهرا، بهشتی فر، ملیکه و اسماعیلی طرزی، حمیده (۱۳۹۱). رابطه هوش اخلاقی با میزان اعتماد آفرینی مدیران، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۸(۱)، ۱۵-۲.
- ۳- امامی، زهرا، مولوی، حسین و کلاتری، مهرداد (۱۳۹۳) تحلیل مسیر اثر هوش معنوی و هوش اخلاقی بر خودشکوفایی و رضایت از زندگی در سالمندان شهر اصفهان، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۱۵(۲)، ۱۳-۴.
- ۴- آراسته، حمیدرضا (۱۳۹۲). رعایت اخلاق در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی: گزینه ای برای بهبود رفتار، فصلنامه نشاء علم، ۱(۲)، ۴۰-۳۱.
- ۵- بوربا، میکله "پرورش هوش اخلاقی" (۱۳۹۱). ترجمه فیروزه کاوسی، تهران: نشر رشد.
- ۶- بهشتی فر، منا و اسماعیلی، آرین (۱۳۹۰). بررسی وضعیت هوش اخلاقی و مولفه های آن در میان مدیران ارشد سازمان های دولتی شهر همدان. پژوهش های تربیتی و روانشناختی، شماره ۸، ۱۵۸-۱۴۰.
- ۷- بیطرف، معصومه (۱۳۹۵). رابطه اخلاق اسلامی و کارآفرینی با تکیه بر آموزه های دین مبین اسلام، کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری، تهران، موسسه آموزش عالی نیکان.
- ۸- خالقی، نرگس و چناری، مهین (۱۳۹۴). رابطه هوش اخلاقی با نوع دوستی. مجله اخلاق در علوم و فناوری، ۱۰(۴)، ۱-۱۰.

- ۹- درنجفی شیرازی، مهناز، علی اکبری، مهناز و علیپور، احمد (۱۳۹۳). اثربخشی قصه گویی بر مولفه های هوش اخلاقی کودکان دختر پیش دبستانی در شهر اصفهان. مجله شناخت اجتماعی، ۳(۶)، ۴۳-۳۳.
- ۱۰- دلاور، علی (۱۳۸۳). مبانی نظری و علمی پژوهش در علوم انسانی و علوم اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.
- ۱۱- رایس، فلیپ (۱۳۹۴). رشد انسان از تولد تا مرگ. ترجمه مهشید فروغان، تهران، انتشارات ارجمند.
- ۱۲- رحیمی، حمید و محمدیان، آسیه (۱۳۹۴). تحلیل روابط ساده و چندگانه بین هوش اخلاقی و سرمایه اجتماعی با میزان مسئولیت پذیری. فصلنامه توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۴(۱)، ۶۹-۹۵.
- ۱۳- رضایپور میرصالح، یاسر، خردمند، طاهره و شاهدی، سمیه (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر عملکرد اجتماعی و مشکلات رفتاری، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۲(۴)، ۱-۱۸.
- ۱۴- رئوف انجم شعاع، محمد، حسین چاری، مسعود، لطیفیان، مرتضی و خرمایی، فرهاد (۱۳۹۶). رابطه هوش عمومی و استدلال اخلاقی با واسطه هویت اخلاقی، مجله مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۴(۲۷)، ۱۶-۶۳.
- ۱۵- ستوده، حافظ، شاکری نیا، ایرج، خیراتی، مریم، درگاهی، شهریار و قاسمی، رضا (۱۳۹۵). رابطه هوش معنوی و هوش اخلاقی با بهرستی روانشناختی پرستاران، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، ۹(۱۰)، ۷۳-۶۳.
- ۱۶- سیادت، سید علی، کاظمی، ایرج و مختاری، مرضیه (۱۳۸۸). رابطه بین هوش اخلاقی و رهبری تیمی در مدیران آموزشی و غیر آموزشی از دیدگاه هیات علمی، مجله مدیریت سلامت، شماره ۳۶، ۶۹-۶۱.
- ۱۷- فاطمی، محسن (۱۳۸۵). هوش هیجانی (چاپ اول). تهران: انتشارات سارگل.

- ۱۸- فریدونی، محمد، دهقانی، مرضیه و شیخ زاده، مصطفی (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین سطح هوش اخلاقی اعضای هیات علمی دانشگاه اورمیه با شیوه های تدریس آنان در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۹۲. *مجله پرستاری و مامایی اورمیه*، ۱۱(۱)، ۲۲-۱.
- ۱۹- محمودی، محمدتقی، سیادت، سید علی و شادان فر، فائزه (۱۳۹۱). رابطه مولفه های هوش اخلاقی و رهبری تیمی مدیران گروه های آموزشی دانشگاه شهر زاهدان. *مجله علوم تربیتی*، ۱۹(۵)، ۱۲۶-۱۰۷.
- ۲۰- محمدی، سمیه، نخعی، نوذر، برهانی، فریبا و روشن زاده، مصطفی (۱۳۹۲). ابعاد هوش اخلاقی در حرفه پرستاری یک مطالعه توصیفی-مقطعی در شرق ایران. *مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی*، ۶(۵)، ۱۰-۱.
- ۲۱- مرتضایی، شکوفه، قاسمی پیربلوطی، محمد و احمدی، رضا (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین هوش هیجانی، هوش اخلاقی و قانون مداری در دانش آموزان شهرکرد. *فصلنامه دانش انتظامی*، ۱(۳)، ۲۱-۱.
- ۲۲- هومن، حیدرعلی (۱۳۹۲). استنباط آماری در پژوهش رفتاری، تهران: انتشارات سمت.
- 23-Ataallahi T. , Rabiee., A., &Amini, M.(2015). Dept. of media and communication, faculty of media and communicaions management, payam-e-nooruniversity. *Ethics in Science &Technology* 10 , (3), 29 40.
- 24-Beheshtifar, M., Esmaili Z., &NekoieMoghadam M. (2011).Effect of moral intelligence on leadership.*Eur J Econ Finan Admin sci*, 43,1-7(Persian).
- 25-Borba, M. (2005).*The step-by-step plan to building moral intelligence, Nurtuing Kids Heart Souls, National Educator Award, National Council of Selfesteem.Jossey-Bass.*
- 26-Faramarzi1, M., Jahanian, K., Zarbakhsh, M. Salehi, S., & Pasha, H. (2015).*The Role of Moral Intelligence and Identity Styles in Prediction of Mental Health Problems in Healthcare Students. Journal of Health*, 6, 664-672.

- 27-Flite CA, Harman LB, 2015, *Code of ethics: principles for ethical leadership. Perspectives in Health Information Management*, 5(10), 1-11.
- 28-Hoseinpoor Z, Ranjdoost S. ,2013, *The relationship between moral intelligence and academic progress of students third year of high school course in Tabriz city. Advances in Environmental Biology*; 7(11), 3356-3361.
- 29-Kulik, J.A. and Kulik, C.L.C. (1988).*Meta_Analysis: Historical Origins and Contemporary Practice, Paper Presented at The Annual Metteing of The -American Educational Reseach Association, New Orleans, ERIC Document Reproduction ServiceLanglois.*
- 30-Langlois, L., &Lapointe, C. (2014).*Ethical leadership in Canadian school organizations.EducManag Admin Leadership*. 35 (2), 47-60.
- 31-Lennick, D., & Kiel, F. (2013). *Moral intelligence: enhancing business performance and leadership success in turbulent times. New York: Prentice Hal.*
- 32-Lennick, D. Kiel, F. (2005). *Moral intelligence: The key to enhancing business performance and leadership success. Wharton School Publishing, An imprint of Pearson Education.*
- 33-Malmir M, Khanahmadi M, Farhud DD. (2014). *Are happier people more ethical? Ethics in Science & Technology*, 9(2), 1-9. (In Persian).
- 34-Marissa R., Sario, Ma Lina P., Reyes, VirgilioF(2015).*Self-Perceived Moral Intelligence of Faculty and Students: Its Implication to Teacher Education. Academic journal article Researchers World*, 21, 45-60.
- 35-Rosenthal, R. and Rosnow, R.L. (1991). *Essentials of Behavioral Research: Methods and data Analysis, (3rd ed), McGraw Hill.*